

УДК 261.7

РЕЛІГІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СВІДКІВ ЄГОВИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Бережко К. О.

*Кримський факультет Феодосійського відділення
Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, Україна
E-mail: kBerezhko@mail.ru*

Проаналізовано як релігійну діяльність (богослужіння громади, використання релігійної літератури, проповідування), так і громадську позицію Свідків Єгови. Зазначено особливості функціонування цієї релігійної групи в умовах радянського підпілля в Україні, зокрема методи тиску на віруючих працівниками внутрішніх служб та місцевої адміністрації.

Ключові слова: Свідки Єгови, підпілля, релігійна діяльність, політичний нейтралітет.

ВСТУП

Ще з давніх часів так повелося, що інакомислення викликало у людей негативну реакцію та активну протидію. В деяких країнах лише належність до певної нації, релігії чи раси було підставою для переслідування з боку держави. Це привело до існування таких історичних явищ, як расизм, геноцид, релігійна нетерпимість тощо. Небажання зрозуміти переконання людей панівними верствами держави призводило породжувало агресію та насильство до «інакомислених». Мільйони людей були репресовані комуністичною владою за свої політичні і релігійні переконання. Це були люди різних конфесій та угруповань. Сьогодні, в часи демократизації суспільства та відкриття білих плям історії, важливо не забувати ті факти. Ми повинні вчитись з помилок минулого та прагнути ніколи їх не повторювати.

В статті розглянуто різні види релігійної та громадської діяльності Свідків Єгови для того, щоб наочно побачити ставлення членів громади до суспільних процесів, що оточували їх. І з іншої сторони, це дозволить проаналізувати ставлення радянської громадськості в загалом до діяльності Свідків Єгови. Розглянуто характер, механізми, методи і наслідки місіонерської діяльності конфесії Свідків Єгови на території України під владою радянської держави та їх вплив на організаційну структуру громади в Україні.

Історіографія даного питання не велика. Українській історичній науці відомі лише декілька праць, які оглядово або частково описують діяльність громади в СРСР. Джерелами дослідження релігійної та громадської діяльності Свідків Єгови в радянський час є в першу чергу публікації самого Товариства Вартової Башти [1; 2]. Це, як сучасна література, що описує ситуацію релігійної свободи в радянській державі, так і література того часу. Іншим джерелом при вивченні теми слугують спогади окремих членів громади [3; 4].

1. Богослужіння Свідків Єгови в умовах підпілля

Свідки Єгови були забороненою конфесією в Радянському Союзі. Це сталося через те, що члени цієї громади дотримувались позиції повного нейтралітету – вони не брали участі у політичних виборах, не служили у війську, не вступали до комсомольської організації, не реєструвалися на місцях тощо. Такі дії оцінювалися радянською владою як «протизаконні» та «соціально небезпечні», через це Свідки Єгови стали об'єктом переслідування. Богослужіння конфесії у зв'язку з їх нелегальним станом в Україні та СРСР проводилось в умовах строгої конспірації, внаслідок чого змінилась форма проведення щонедільних зустрічей, метод дослідження релігійної літератури, характер місіонерської діяльності та організаційна структура конфесії. Так, щотижня на місцях проходили студії або книговивчення. Цей вид зустрічі проходив у приватних домівках Свідків Єгови або у зацікавлених осіб. На студіях зазвичай колективно обговорювали статті із «Вартової Башти» [5, с. 70]. Інколи, як розповідає *Ірина Пінігіна* (м. Житомир), такі читання у Свідків Єгови тривали до 4 годин. Для конспірації в той день накривали стіл і робили все так ніби у них проходить дружня вечірка з друзями, а не релігійна зустріч. Зустріч на якій слухали релігійну доповідь місцевого або запрошеного промовця (сьогодні – «Публічна промова»), також мала іншу структуру. Такі зустрічі проходили раз у місяць, хоча часто їхня періодичність змінювалася – від двох зустрічей у місяць до одного разу в три місяці. При цьому намагалися, щоб такі зустрічі припадали на світські свята, оскільки ніхто не міг звинуватити Свідків у масових зборах. Проходили вони, частіше за все, в лісах та на галявинах. Для конспірації місцеві Свідки Єгови виходили на такі зустрічі ще пізньої ночі, дочекавшись ранку та гостей з «підлеглих» цій громаді територій, відповідальні чоловіки починали зібрання. Іноді кількість слухачів досягала більше 150 чоловік [4].

Майже кожне богослужіння цієї громади не обходиться без використання або цитування релігійних публікацій Товариства «Вартової Башти». Такого особливого ставлення до періодичних релігійних видань, як у Свідків Єгови, не спостерігається в жодних інших протестантських конфесіях. Наприклад, за словами єпископа п'ятидесятницької церкви, у прихильників цієї конфесії єдиної літератури не було і навіть до цього часу немає, а в часи радянського правління п'ятидесятники взагалі не мали ніяких релігійних видань, окрім Біблії. Так сталося через те, що релігійна література, яка не підтримувала комуністичні ідеї, була суворо заборонена правлячою партією. Однією з причин такого піднесеного ставлення до релігійної літератури Свідками Єгови, перш за все, є її консолідуєча (об'єднуюча) роль. В усіх куточках області, країни та всього світу одна і та сама стаття із чергового номера «Вартової Башти» розбиралася майже одночасно. Такий порядок приводив до єдиної форми проведення зібрання, єдиного розуміння біблійних істин, єдиного теократичного устрою в зборі та автоматично виключав відступництво і будь-яку автономію в конфесії. Така організація досягалася також завдяки своєрідному характерові інформації, поданої в різних номерах «Вартової Башти». У цьому журналі, крім розуміння біблійних учень, подавалися вказівки про визначений єдиний для всіх порядок проведення богослужіння, керівництва в громаді, організацію теократичного устрою зібрання тощо. На сторінках журналу організація

навіть звітується про виконану роботу членами релігії. Все це допомагає віруючим відчувати себе частиною єдиної всесвітньої організації. Наявність у всіх вісників збору періодичних номерів «Вартової Башти» та «Пробудись» вважалась першочерговим завданням для керівників громади [5, с. 411]. І кожен керівник робив усе можливе аби виконати свою функцію, хоча це і було пов'язане з багатьма труднощами. Найбільшими проблемами вважалося друкування літератури, її доставка та зберігання.

Збереження великої кількості літератури в одній будівлі було небезпечно для господаря, тому намагалися якомога швидше розповсюдити її серед груп зібрання. Відповідальний «брат» роздавав примірники журналів керівникам груп, а ті після колективного обговорення одного із номерів «Вартової Башти», передавали журнал на деякий час членам цієї групи для його індивідуального перегляду. При цьому важливо було також добре сховати літературу, оскільки каралося навіть читання таких публікацій. А місця схованок були різноманітні: в подушках, газових плитках, у ніжках стола, між газовими трубами, тощо. А сім'я *Кожухар* (м. Ямпіль, Вінницька область) мала схованку навіть під підлогою свого дому [5, с. 76, 77].

2. Місіонерська діяльність Свідків Єгови

Однак, найбільший резонанс серед громадськості викликала діяльність, яку інколи називають візитною карткою Свідків Єгови – проповідь. Так доктор філософських наук, Іваненко С., відзначаючи роль проповіді в діяльності всесвітньої Товариства писав: «Свидетели Иеговы всегда стремились использовать для проповеди самые эффективные, самые современные методы и средства» [7, с. 47]. Однак, радянська громадськість реагувала зовсім по-іншому на таку форму життя членів релігійної громади. «Тиняються на автобусних станціях» [8, с.4], несуть «підлі антирадянські підступи» [9], розповсюдження «чорних намірів» [8, с.4], «одверте підбурювання громадян до відмови від громадської діяльності» [9], «заликування Армагеддоном» [8], «ладні топити кожного у ложці води» [8], «проповідь третьої світової війни» [9] – так називали місцеві газети проповідницьку роботу Свідків Єгови. «Найголовніше завдання в проповіді – розповідає *Борцова О.* (м. Житомир) – було попередити всіх про Армагеддон» [5, с. 76, 77]. І оскільки ШТС (особливих навчальних курсів) тоді не було, то робили це, за словами Оксани Борцової, не зовсім толерантно. Саме завдяки таким методам Свідки Єгови і накликали на себе такий шквал невдоволення зі сторони оточуючих та пильний нагляд КДБ. Така позиція Свідків Єгови не могла не привести до конфронтації із радянською дійсністю, що їх оточувала. Хоча Свідки Єгови залишалися суто релігійною та не войовничою організацією, їх остерігались і боялись. Навколо них склалися легенди та міфи, причому їх розповсюджувала не лише преса, а й прості люди і представники інших релігій.

Досить часто для боротьби з віруючими, державні служби використовували їх соціальне оточення. Так, за словами Микити Хрущова на XX з'їзді КПРС кожен п'ятий громадянин СРСР був донощиком або «сексотом». Лаврентій Берія у квітні 1953 року визнав, що за часів Сталіна кожен третій громадянин СРСР був «сексотом». Стежачи за Свідками Єгови, влада також використовувала донощиків і навіть

платила їм за це від 10 до 30 рублів¹. Також траплялися випадки пасивного ставлення міліції до випадків погроз фізичної розправи над членами цієї конфесії. *Руслан та Ярослава Реєнт* (м. Житомир) згадують, що коли батьки В. Поліщука декілька разів чинили спробу вбивства подружжя Рудюків, міліціонер попередив батьків, що «за все, що вони зроблять Свідкам, їм нічого не буде».

Часто об'єктом тиску державних служб на віруючих були їхні діти. І оскільки у школах панував прорадянський дух, то саме там було найлегше вплинути на дітей Свідків Єгови. У таких діяннях брали участь як викладацький контингент – вчителі, директори шкіл, шкільні психологи, так і учнівський – учні та студенти. Нам відомо досить багато прикладів таких дій по всій Україні [5, с.86, 87]. Взагалі дітям Свідків Єгови, навіть при гарній успішності, часто занижували оцінки або не видавали атестат. Після закінчення школи *Микола Лунга* (м. Житомир) чекав чотири роки, поки йому віддали атестат, а *Іларіон Анкуца* (м.Ямпіль, Вінницька область) за свою віру так і не отримав грамоту, хоча вчився краще всіх у класі. За спогадами *Варвари Козак* (м.Шепетівка, Хмельницька область), у школах м. Новоград-Волинського вчителі примушували дітей Свідків Єгови, та й її в тому числі, вголос молитися перед усім класом. А діти в школах, вже в 90-ті роки, обмальовували одяг та усі зошити Свідків написом «Біле Братство». Але найважче було тим дітям, батьки яких не розділяли і навіть противились їхній вірі. Досить гучно у свій час пролунала історія з *Валерієм Поліщуком* (м. Рівне) [10].

Ставлення соціального оточення до Свідків Єгови залежало від того, наскільки близько вони були знайомі з віруючими та наскільки сильно вони піддавалися впливу засобів масової інформації. Адаже аналізуючи пануючі в радянському суспільстві погляди на діяльність цієї конфесії, приходимо до висновку про їх штучне створення певними релігійними чи політичними колами.

3. Позиція політичного нейтралітету

Заслугує уваги також приклади відстоювання християнської позиції нейтралітету, оскільки за словами «А Concise Encyclopaedia of Russia» (*Мала енциклопедія Росії*), 1964 року, Свідки Єгови «в Радянському Союзі були найбільш жорстоко переслідуваною релігійною громадою». Так, одним із основних постулатів громади Свідків Єгови є позиція нейтралітету. Вважаючи «політику складовою частиною світу, що принесла народам Землі незлічимі страждання» [11], Свідки Єгови відкрито і недвозначно заявляють про свою аполітичність, стверджуючи, що саме невтручання в політику відрізняє їхню конфесію від історичного християнства – релігійної домінанти так званого «християнського світу» [12]. Однак, за віровченням конфесії, не зважаючи на свою аполітичність, віруючі повинні бути законослухняними громадянами, підкоряючись владі в усіх питаннях, які не зачіпають їхнє право на віросповідання. І оскільки віруючі «віддали свої голоси за царя Ісуса Христа і Його царство, яке незабаром буде встановлено на землі», то Свідки Єгови не брали участі у виборах, вони не були членами профспілок, не йшли до війська, їхні діти не вступали до організацій жовтенят, піонерів, комсомолу, відмовлялися сприймати комуністичну ідеологію в школі. «Для радянської влади, – пише доктор філософських

¹ Інформація про цей факт була підтверджена декількома людьми в різних областях України.

наук, професор Яроцький П., – це був не лише виклик, а насамперед «ворожа, антирадянська» позиція. У засобах масової інформації Свідків Єгови зображали не інакше, як «американськими агентами», які «діють під орудою» ЦРУ та інших імперіалістичних спецслужб». Причина такої стійкості владою вбачалася в «сліпому дотриманні бруклінського керівництва», яке йде від «найреакційніших кіл імперіалізму», як це зазначалося в одній із радянських книг [13, с. 10]. Однак, Свідки Єгови були офіційно повідомлені про недопустимість використання будь-яких методів впливу на свідомість громадян. Рішення про дотримання позиції нейтралітету залишалось особистим правом кожного віруючого [12, с. 78].

Сьогодні до позиції нейтралітету політики та науковці ставляться більш зважено. Так, в одній досить авторитетній енциклопедії щодо позиції абсентеїзму говориться наступне: «В Україні населення поступово звикає до того, що право не брати участь у виборах є невід’ємним правом людської свободи поряд з правом не віддавати свій голос сліпо й безоглядно, цінувати й шанувати його, вимагати поважного ставлення до нього» (Політологічний енциклопедичний словник, ст. 5 [14, с.5]).

Висновок

Отже, у статті розглянуто характер, механізми, методи і наслідки релігійної діяльності конфесії Свідків Єгови на території України під владою радянської держави та їх вплив на конфесійно-організаційну еволюцію громади в Україні. Зокрема богослужіння конфесії у зв’язку з їх нелегальним станом в Україні та СРСР проводилось в умовах строгої конспірації. Внаслідок чого, змінилась форма проведення що недільних зустрічей, метод дослідження релігійної літератури, характер місіонерської діяльності та організаційна структура конфесії. Також відзначимо, що на відміну від інших нетрадиційних релігійних організацій (наприклад ЕХБ, п’ятидесятники тощо), Свідки Єгови зберегли самобутність свого богослужіння та власну структуру організації діяльності місцевих громад. Крім того, не дивлячись на різноманітні методи тиску внутрішніх служб та місцевої адміністрації, як на окремих активістів, так і на релігійну організацію в цілому, більшість членів громад не пішли на компроміс з владою. Аж до 1990-х років усі хто вважав себе Свідками Єгови діяли в глибокому підпіллі, як на території України, так і по всьому СРСР.

Список використаної літератури

1. Вера, не сломленная тоталитарным режимом // Пробудитесь. – 2000. – 22 сент. – С. 19.
2. В испытаниях Бог дает сил // Пробудитесь. – 2000. – 22 окт. – С. 20.
3. Інтерв’ю з *Іваненко Анна Семенівна та Тесленко Анна Василівна*. Релігійні переслідування Свідків Єгови в Україні. Дата проведення : 7. 11. 04.
4. Інтерв’ю з *Говорухіна Анастасія Панфіловна*. Релігійні переслідування Свідків Єгови в Україні. Дата проведення : 6. 11. 04.
5. Бережко К. Історія Свідків Єгови на Житомирщині / К. Бережко. – Житомир : вид-во Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка, 2005. – 182 с.
6. Історія релігії в Україні : навч. посіб. / [за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького]. – К. : Знання, 1999. – 735 с.
7. Іваненко С. О людях, никогда не расстающихся с Библией. – М. : Арт-Бизнес-Центр, 1999. – 271 с.
8. Грабовський В. Поединок / В. Грабовський // Комсомольська зірка. – 1982. – 26 січня.
9. Град К. Фарисей одержав по заслугах / К. Град // Радянська Житомирщина. – 1983. – 6 лютого.

10. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса : Богомыслие. – 2000 [Электронный ресурс] / История Евангельского движения в Евразии. Электронная Христианская Библиотека. – 2002. – 2 электрон, опт. диск (CD-ROM).
11. Знання, яке веде до вічного життя – Зельтерс : Товариство Вартової Башти, Біблії і брошур, 1995. – 191 с.
12. Гордиенко Н.С. Российские Свидетели Иеговы : история и современность / Н. С. Гордиенко. – 2 изд. : испр – СПб., 2002. – 240 с.
13. Доброжанський В. Бруклінська школа лицемірства / В. Доброжанський. – Ужгород : Карпати, 1986. – 103 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / [за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна]. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.

Бережко К.О. Религиозная и общественная деятельность Свидетелей Иеговы в условиях советского подполья в Украине / К.О. Бережко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2012. – Т. 25 (64), № 1. – С. 42–47.

Автор публикации делает попытку проанализировать как религиозную деятельность (богослужение общины, использования религиозной литературы, проповедование) так и общественную позицию Свидетелей Иеговы. Отмечены особенности функционирования этой религиозной группы в условиях советского подполья в Украине, в частности методы давления на верующих работниками внутренних служб и местной администрации.

Ключевые слова: Свидетели Иеговы, подполье, религиозная деятельность, политический нейтралитет.

Berezhko K. Religious and public activity of Witnesses of Jehovah in the conditions of soviet underground in Ukraine / K. Berezhko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2012. – Vol. 25 (64), No 1. – P. 42–47.

The author of publication gives it a shot to analyse as religious activity (divine service of community, uses of religious literature, propagating) so public position of Jehovah's Witnesses. The features of functioning of this religious group are marked in the conditions of soviet underground in Ukraine, in particular methods of pressure on believers by the workers of internal services and local administration.

Keywords: Jehovah's Witnesses, underground, religious activity, political neutrality.

Поступила в редакцию 01.11.2012 г.